

ALISTER
McGRATH

DAWKINS
ALS MISVATTING

Wat er mis is met het
atheïstisch fundamentalisme

Alistair McGrath
met Joanna Collicutt McGrath

Dawkins als misvatting

*Wat er mis is met het
atheïstisch fundamentalisme*

Tweede druk

Uitgeverij
Ten Have

Inhoud

Inleiding	7
Reageren op Dawkins	13
1. MISLEID OVER GOD?	17
Geloof is infantiel	19
Geloof is irrationeel	22
Argumenteren voor het bestaan van God?	25
De buitengewone onwaarschijnlijkheid van God	27
De god van de gaten	30
2. HEEFT DE WETENSCHAP GOD WEERLEGD?	35
De grenzen van de wetenschap?	37
NOMA's en POMA's	42
Wetenschap en godsdienst op voet van oorlog?	44
Een botsing tussen twee vormen van fundamentalisme	52
3. WAT ZIJN DE WORTELS VAN RELIGIE?	57
De definitie van religie	63
Geloof in God en religie	67
Het virus van de geest	73
Lang leve de meme!	76

4. IS RELIGIE KWAADAARDIG ?	81
Religie leidt tot geweld	81
Het menselijk misbruik van idealen	86
Jezus en de naastenliefde	91
Het christendom en de kritiek op religie	95
Over de lectuur van het Oude Testament	96
Religie en welzijn	99
Conclusie	104
Noten	107

1. Misleid over God?

God is een drogbeeld – een ‘psychotische crimineel’ die door gestoorde, misleide mensen is uitgevonden.¹ Dat is de boodschap die we meekrijgen uit *God als misvatting*. Hoewel Dawkins geen strakke definitie geeft van een ‘drogbeeld’ doelt hij duidelijk op een geloof dat niet geworteld is in bewijzen – of, erger nog, dat de bestaande bewijzen ontkent. Geloof is ‘blind vertrouwen, zonder bewijs, en zelfs tegen alle bewijzen in’.² Het is een ‘proces van niet-nadenken’. Het is ‘juist kwaadaardig omdat het geen rechtvaardiging vereist en geen argumenten duldt’.³ Deze kerndefinities van geloof zijn vast in het wereldbeeld van Dawkins verankerd en worden in al zijn geschriften dwangmatig herhaald. Het is geen christelijke definitie van geloof, maar een die Dawkins heeft uitgevonden om zijn eigen polemische doelen te dienen. Zij maakt al degenen die in God geloven onmiddellijk uit voor mensen die hun contact met de werkelijkheid verloren hebben – als mensen die misleid zijn.

Dawkins signaleert terecht hoe belangrijk geloof voor mensen is. Wat je gelooft heeft een heel sterke invloed op je leven en denken. En daarom, zegt Dawkins, is het ook des te belangrijker geloof aan een streng kritisch onderzoek te onderwerpen. Drogbeelden moeten ontmaskerd worden – en vervolgens afgeschaft. Daar ben ik het volledig mee eens. Sinds de verschijning van mijn boek *Dawkins’ God* in 2004

word ik geregeld uitgenodigd om overal in de wereld over de thema's van dit boek te spreken. In deze lezingen zet ik de ideeën van Dawkins over religie uiteen en weerleg ik ze vervolgens stuk voor stuk op grond van empirische gegevens.

Na een van deze lezingen kwam er een heel boze man op me af. De lezing was niet bijzonder opmerkelijk geweest. Ik had alleen maar, met een rigoureuus gebruik van wetenschappelijke, historische en filosofische argumenten, aangetoond dat Dawkins' aanval op God, intellectueel gesproken, de toets der kritiek niet kon doorstaan. Maar deze man was boos – om niet te zeggen woedend. Waarom? Omdat ik, zei hij met een driftig in mijn richting prikkende vinger, 'zijn geloof had vernietigd'. Zijn atheïsme berustte op het gezag van Richard Dawkins en ik had dit geloof volledig ondermijnd. Na deze lezing zou hij alles opnieuw moeten overdenken. Hoe durfde ik zo iets te doen?

Toen ik op de terugweg over deze gebeurtenis nadacht werd ik vervuld met tegenstrijdige gevoelens. Voor een deel betreurde ik het dat ik deze persoon zo'n ernstig ongemak had bezorgd. Ik had de gevestigde opvattingen waar zijn leven op steunde op hun kop gezet. Maar ik troostte me met de gedachte dat hij, als hij zo onverstandig was zijn leven op het duidelijk onjuiste wereldbeeld van Dawkins te baseren, vroeger of later toch zou moeten inzien dat dit beeld op een wankel grondslag rustte. Op een bepaald moment moest dit drogbeeld worden verdreven en ik was alleen maar het toevallige instrument om deze ingreep op deze plaats en dit moment te voltrekken.

Maar tegelijkertijd begon ik te beseffen hoe nauw we met onze geloofsovertuigingen verbonden zijn en hoe sterk ze op alle aspecten van ons leven hun invloed uitoefenen. Dawkins heeft gelijk – geloofsovertuigingen zijn van beslissend be-

lang. We baseren ons leven erop; ze bepalen onze beslissingen over de meest fundamentele dingen. Ik kan me nog steeds de geestelijke beroering herinneren waaraan ik ten prooi was toen ik de in intellectueel opzicht pijnlijke (maar lonende) overgang maakte van atheïsme naar christendom. Mijn mentale huishouding moest volledig opnieuw worden ingericht. Dawkins heeft gelijk – onbetwistbaar gelijk – als hij stelt dat we ons leven niet op drogbeelden mogen baseren. We moeten allemaal onze geloofsovertuigingen onderzoeken – vooral wanneer we zo naïef zijn te denken dat we er zelf niet mee behept zijn. Maar wie is er nu eigenlijk misleid over God?

Geloof is infantiel

Zoals iedereen weet die vertrouwd is met antireligieuze polemiek, is een terugkerende kritiek op religieus geloof dat het infantiel is – een kinderlijke misvatting die verdwenen zou moeten zijn tegen de tijd dat de mensheid volwassen was geworden. Dawkins heeft deze kritiek tijdens zijn hele loopbaan naar voren gebracht, met gebruikmaking van een reeds lang bestaande atheïstische analogie. In zijn vroegere werken heeft hij benadrukt dat geloof in God gelijkstaat met geloof in de tandenfee of de kerstman. Dit zijn vormen van kinderlijk geloof die worden opgegeven zodra we in staat zijn tot empirisch denken. En zo is het ook met God. Dat spreekt toch vanzelf? Zoals Dawkins het formuleerde in zijn *Thought for the Day* op BBC Radio in 2003, kan de mensheid ‘het huilebalkstadium achter zich laten en eindelijk volwassen worden’. Deze ‘infantiele verklaring’ behoort tot een eerder, bijgelovig tijdperk in de menselijke geschiedenis. We zijn die verklaring ontgroeid.⁴

Hmm. Net als veel andere analogieën van Dawkins is ook deze met een bijzondere bedoeling opgesteld – in dit geval het belachelijk maken van religie. Maar de analogie is evident gebrekkig. Hoeveel mensen kent u die als volwassene in de kerstman zijn gaan geloven? Of die het geloof in de tandenfee troostrijk vonden op hun oude dag? Ik heb ongeveer tot mijn vijfde in de kerstman geloofd (hoewel ik me bewust was van de voordelen van dit geloof en mijn ouders nog een tijdje in de waan heb gelaten dat ik de kerstman serieus nam). Ik ben pas in God gaan geloven toen ik naar de universiteit ging. Mensen die dit infantiele argument gebruiken moeten uitleggen waarom zoveel mensen God pas later in hun leven ontdekken, en dit zeker niet opvatten als een soort regressie, perversie of ontarding. Een goed recent voorbeeld wordt geleverd door Anthony Flew (geboren in 1923), de bekende atheïstische filosoof die na zijn tachtigste in God begon te geloven.

Toch is het zeker terecht dat *God als misvatting* bezorgdheid uitsprekt over de indoctrinatie van kinderen door hun ouders.⁵ Hun onschuldige geest wordt bedorven door volwassenen die hun kinderen verderfelijke en belachelijke religieuze overtuigingen door de strot duwen. Dawkins betoogt dat het biologische proces van de natuurlijke evolutie de kinderhersenen heeft toegerust met een neiging alles te geloven wat hun ouders of grote mensen hun vertellen – ook dat de kerstman bestaat. We moeten dit volgens hem opvatten als een van de belangrijkste factoren voor het wereldwijd in stand blijven van religieus geloof, terwijl het eigenlijk al eeuwen geleden afgeschaft had moeten zijn. Zodra we een eind maken aan de overdracht van religieuze ideeën van de ene generatie op de andere, kunnen we met deze onzin afrekenen. Dawkins doet het voorkomen of het grootbrengen

van kinderen binnen een religieuze traditie een vorm van kindermishandeling is.

Natuurlijk wordt hier een redelijk punt naar voren gebracht. Maar het gaat verloren in de opgefokte retoriek en er wordt geen aandacht gegeven aan de implicaties. Na lezing van de potsierlijke vertekening van religie die helaas zo kenmerkend is voor *God als misvatting* ben ik erg bang dat secularisten alleen maar hun eigen dogma's door de strot van dezelfde goedgeglovene kinderen zouden duwen – kinderen die, zoals Dawkins terecht opmerkt, het onderscheidingsvermogen missen om deze ideeën te beoordelen. Ik wil niet onvriendelijk zijn, maar deze hele benadering klinkt me net zo vals in de oren als de antireligieuze propaganda die Sovjetkinderen in de jaren vijftig op school kregen voorgeschoteld, op grond van mantra's als 'De wetenschap heeft de godsdienst weerlegd!', 'Godsdienst is bijgeloof!' en dergelijke.

Natuurlijk moet een samenleving erover nadenken hoe zij haar kinderen wil grootbrengen. Maar er zijn geen goede argumenten om hun dwingend de geliefkoosde dogma's en vertekeningen van Dawkins toe te dienen. Ze moeten eerlijk en nauwkeurig te horen krijgen wat het christendom werkelijk inhoudt, in plaats van onderworpen te worden aan de karikatuurale voorstelling van de christelijke theologie waar dit stuk propaganda van vol staat. Eerder door zijn tekorten dan door zijn boodschap bevestigt *God als misvatting* de behoefte aan een hoog niveau van openbare religieuze vorming, als tegenwicht tegen de primitieve karikaturen, bevooroordeelde stereotypen en flagrante vertekeningen die nu op agressieve wijze door het atheïstische fundamentalisme ter tafel worden gebracht.

Ik heb vele jaren achtereen aan de Universiteit van Oxford een reeks lezingen gegeven onder de titel 'Een inleiding op

de christelijke theologie'. Ik kan het gevoel niet van me afzetten dat deze lezingen voor Dawkins bij het schrijven van zijn boek van enig nut hadden kunnen zijn. Zoals de culturele en literaire criticus Terry Eagleton heeft aangegeven in zijn vernietigende bespreking van *God als misvatting*: 'Stel je iemand voor die een betoog houdt over biologie met als enige kennis van het onderwerp een vogelgids, en je hebt een ruw idee van het gevoel dat je krijgt als je Richard Dawkins leest over theologie.'⁶

Dawkins citeert met instemming het gezichtspunt van zijn vriend Nicholas Humphrey, die de suggestie doet dat ouders net zomin de vrijheid zouden mogen hebben om hun kinderen over de 'letterlijke waarheid van de bijbel' te onderwijzen als om 'hun de tanden uit de mond te slaan'.⁷ Als Humphrey op dit punt consequent zou zijn, zou hij zich even sterk ergeren aan mensen die met vertekeningen van religie te koop lopen alsof deze de waarheid zijn. Zou hij van mening zijn dat mensen die *God als misvatting* hardop aan hun kinderen voorlezen zich ook aan kindermishandeling schuldig maken? Of bezondig je je daar alleen aan wanneer je religieuze dogma's en drogbeelden oplegt, maar niet in het geval van anti-religieuze?

Geloof is irrationeel

Elke beweging heeft waarschijnlijk wel haar doorgeschoten extremistische vleugel. Omdat ik betrokken ben geweest bij veel openbare debatten over de vraag of de wetenschap het bestaan van God heeft weerlegd, heb ik een ruime ervaring met enigszins eigenaardige mensen, vaak met uitgesproken exotische ideeën, aan beide kanten van het debat tussen God

en atheïsme. Een van de meest opvallende kenmerken van Dawkins' antireligieuze polemieek is zijn presentatie van het pathologische alsof het normaal is, van de uiteinden alsof ze het centrum zijn en van zonderlingen alsof ze de grote meerderheid vormen. Doorgaans werkt dit heel goed voor het publiek dat Dawkins in gedachten heeft, omdat we mogen aannemen dat deze mensen weinig over religie weten en er waarschijnlijk nog minder om geven. Maar het is niet acceptabel. En het is zeker niet wetenschappelijk.

Dawkins benadrukt dat christelijk geloof een 'door en door vals geloof is waaraan mensen vasthouden ondanks sterke bewijzen van het tegendeel'.⁸ Het probleem is hoe je 'gelovige schapen' ervan kunt overtuigen dat het atheïsme gelijk heeft, wanneer ze door de godsdienst zo misleid zijn dat ze immuun zijn voor elke vorm van rationeel betoog. Geloof is dus per definitie en onherstelbaar irrationeel. Ter ondersteuning van zijn betoog heeft Dawkins gezocht naar christelijke theologen die naar zijn mening dit fundamenteel ontaarde aspect van het religieus geloof illustreren. In eerdere geschriften heeft hij aangevoerd dat Tertullianus, een christelijke schrijver uit de derde eeuw, enkele bijzonder domme dingen heeft gezegd, zoals 'Het moet geloofd worden omdat het absurd is'. Dit wordt afgedaan als typische religieuze onzin. 'Dit leidt tot krankzinnigheid.'⁹

Tot mijn genoegen is Dawkins niet langer met dit citaat op de proppen gekomen sinds ik hem erop gewezen heb dat Tertullianus nooit iets dergelijks heeft gezegd. Dawkins had nagelaten zijn bronnen te controleren en herhaalde alleen maar wat eerder atheïstische schrijvers gezegd hadden. Dit is weer zo'n vermoeiend voorbeeld van de eindeloze herhaling van achterhaalde argumenten die in de afgelopen jaren voor het atheïsme zo kenmerkend is geweest.

Maar nu lijkt Dawkins een nieuw voorbeeld te hebben gevonden van het irrationele karakter van het geloof – althans nieuw voor hem. In *God als misvatting* citeert hij enkele van het internet gehaalde fragmenten van de zestiende-eeuwse Duitse protestantse schrijver Maarten Luther, die getuigen van Luthers bezorgdheid over de rede in het geloofsleven.¹⁰ Er wordt geen poging gedaan om te verduidelijken wat Luther onder ‘rede’ verstaat, en in hoeverre dit verschilt van datgene wat Dawkins als de vanzelfsprekende betekenis van deze term opvat.¹¹

Wat Luther in werkelijkheid naar voren bracht was dat de menselijke rede een centraal thema van het christelijke geloof nooit volledig zou kunnen bevatten – namelijk dat God de mensheid het onvoorstelbaar grote geschenk van de verlossing had gegeven zonder te bedingen dat de mensen eerst iets voor hem moesten doen. Aan zichzelf overgelaten zou het menselijk gezond verstand tot de conclusie komen dat je iets moet doen om Gods gunst te verwerven – een idee dat Luther als een inbreuk op het evangelie van de goddelijke genadigheid beschouwde doordat het van verlossing iets maakte wat je kon kopen of verdienen.

Dawkins’ onbeholpen omgang met Luther laat zien hoe hij zelfs de pretentie van streng empirisch onderbouwde wetenschap laat varen. Bewijzen maken plaats voor anekdotes, selectief surfen op het internet komt in de plaats van een zorgvuldig en volledig gebruik van primaire bronnen. In dit boek gooit Dawkins de conventies van de academische wetenschapsbeoefening overboord; hij wil propaganda schrijven en beschouwt een nauwkeurige beschrijving van religie daarom als een lastig obstakel op de weg naar zijn doel: de intellectuele en culturele vernietiging van religie. Dit is een onplezierige eigenschap die hij met andere fundamentalisten deelt.

Argumenten voor het bestaan van God?

Dawkins is van mening dat het bestaan of niet-bestaan van God een wetenschappelijke hypothese is die op rationele gronden kan worden bevestigd. In *De blinde horlogemaker* leverde hij een samenhangende en effectieve kritiek op de biologische argumenten van de negentiende-eeuwse schrijver William Paley voor het bestaan van God. Hier is Dawkins op vertrouwd terrein en weet hij waar hij het over heeft. Dit boek bevat nog steeds de fraaiste kritiek op de argumenten van Paley. Het enige bezwaar dat ik tegen dit aspect van *De blinde horlogemaker* zou willen inbrengen is dat de ideeën van Paley kenmerkend waren voor zijn tijd, niet voor het christendom als geheel, en dat zijn benadering veel christelijke schrijvers uit die tijd deed ontstellen omdat ze deze zagen als een feilloos recept voor de triomf van het atheïsme. Ik weet zeker dat Paley naar zijn eigen idee het bestaan van God 'bewees', en de uitvoerige kritiek op Paley in het genoemde boek is redelijk, wellevend en nauwkeurig.¹²

In *God als misvatting* richt Dawkins zijn aandacht op andere dergelijke 'argumenten' uit de godsdienstfilosofie. Ik geloof niet dat dit een verstandig besluit was. Het onderwerp gaat kennelijk boven zijn macht en hij bereikt weinig met zijn korte en oppervlakkige uiteenzetting over deze steeds opnieuw gevoerde grote debatten, die vaak niet empirisch beslecht kunnen worden.¹³ Zijn houding lijkt te zijn: 'Zo zou een wetenschapper deze filosofische onzin op een rijtje zetten.'

Dawkins bindt bijvoorbeeld de strijd aan met de benaderingen die in de dertiende eeuw door Thomas van Aquino ontwikkeld zijn en die traditioneel bekendstaan als de 'vijf wegen'.¹⁴ Godsdienstfilosofen zijn het er algemeen over eens dat deze argumenten, hoewel ze een interessant licht op de

vragen werpen, niets bewijzen. Hoewel ze traditioneel worden aangeduid als ‘argumenten voor het bestaan van God’ is dit geen nauwkeurige beschrijving. Het enige wat ze doen is de innerlijke consistentie van geloof in God aantonen – ongeveer net zoals de klassieke argumenten voor het atheïsme (bijvoorbeeld het beroemde idee van Ludwig Feuerbach over de ‘projectie’ van God: zie de bladzijden 57-58) de innerlijke consistentie van het atheïsme aantonen, maar niet dat het zijn grondslag heeft in de empirische werkelijkheid.

De rode draad in het denken van Aquino is dat de wereld God, als zijn schepper, weerspiegelt. Dit is een aan geloof ontleende veronderstelling, die volgens Thomas harmonieert met wat we in de wereld waarnemen. De blijken van orde in de wereld kunnen bijvoorbeeld op grond van het bestaan van God als schepper van de wereld verklaard worden. Je komt deze benadering in christelijke geschriften nog steeds algemeen tegen, om te betogen dat een geloof in God een betere ‘empirische aansluiting’ bij de wereld oplevert dan andere overtuigingen. Aangezien Dawkins deze zelfde benadering elders gebruikt om het atheïsme aan te prijzen kan ik niet inzien dat hij op dit punt veel te klagen heeft.

Op geen enkel moment duidt Thomas deze argumenten aan als ‘bewijzen’ voor het bestaan van God; ze moeten daarentegen beschouwd worden als een demonstratie van de innerlijke samenhang van geloof in God. Aquino stelt belang in de rationele implicaties van geloof in termen van onze ervaring van schoonheid, causaliteit enzovoort. Geloof in God wordt verondersteld en vervolgens wordt aangetoond dat dit geloof een zinvolle interpretatie oplevert van wat in de wereld kan worden waargenomen. De indruk van een ontwerp kan iemand overtuigen van de rol van goddelijke scheppingskracht in het heelal, maar kan daarvoor geen bewijs leveren. Dawkins

ziet een a posteriori demonstratie van de samenhang tussen geloof en waarneming ten onrechte aan voor een a priori bewijs van geloof – een begrijpelijke uitglijder voor een nieuwkomer op dit terrein, maar niettemin een ernstige fout.

Terwijl Dawkins geloof als intellectuele onzin beschouwt, beseffen de meesten van ons dat we er veel overtuigingen op nahouden waarvan we de waarheid niet kunnen bewijzen, maar waardoor we ons niettemin in alle redelijkheid laten leiden.¹⁵ Om even in jargon te vervallen: onze overtuigingen kunnen gerechtvaardigd zijn zonder dat we kunnen aantonen dat ze bewezen zijn. Dit is geen bijzonder moeilijk of duister punt. Wetenschapsfilosofen hebben er allang op gewezen dat veel wetenschappelijke theorieën die nu als waar worden beschouwd in de toekomst verworpen zullen worden omdat er nieuwe gegevens boven water zijn gekomen of nieuwe theoretische interpretaties ontwikkeld zijn. Je kunt bijvoorbeeld heel goed geloven dat de evolutietheorie van Darwin op dit moment de beste verklaring levert van de beschikbare gegevens; maar dat hoeft nog niet te betekenen dat deze theorie de juiste is.¹⁶

De buitengewone onwaarschijnlijkheid van God

Dawkins besteedt een heel hoofdstuk aan een betoog – of, liever gezegd, een reeks van losjes met elkaar verbonden beweringen – ter ondersteuning van de stelling dat ‘er bijna zeker geen God bestaat’.¹⁷ Dit allegaartje zit slecht in elkaar, wat het heel moeilijk maakt de rode draad te volgen, die lijkt in te gaan op de vraag ‘Door wie is God dan gemaakt?’. ‘Elke God die bij machte is iets te ontwerpen zou voldoende complex moeten zijn om ten aanzien van zichzelf hetzelfde soort

verklaring te eisen. God staat voor een oneindige regressie waaruit hij ons niet kan helpen ontsnappen.¹⁸

Dawkins drijft vooral de spot met theologen die zichzelf 'de twijfelachtige luxe veroorloven een willekeurige beëindiger van een oneindige regressie uit de hoed te toveren'.¹⁹ Alles wat iets verklaart, moet zelf ook verklaard worden – en ook die verklaring moet verklaard worden enzovoort. Er is geen geldige manier om deze oneindige regressie van verklaringen te beëindigen. Wat verklaart de verklaring? Of, om de metafoor te veranderen: Wie ontwierp de ontwerper?

In verband met dit punt moet er echter op gewezen worden dat de heilige graal van de natuurwetenschappen de speurtocht is naar de 'grote verenigde theorie' – de 'theorie van alles'. Waarom beschouwt men een dergelijke theorie als zo belangrijk? Omdat deze alles kan verklaren zonder zelf een verklaring te vereisen.²⁰ De aaneenschakeling van verklaringen komt hier tot een einde. Er is geen oneindige regressie in het zoeken naar een verklaring. Als de ondoordachte en simplistische argumenten van Dawkins gewicht in de schaal zouden leggen, zou deze belangrijke wetenschappelijke zoektocht kunnen worden afgedaan met een schijnbaar diepzinnige, maar in feite triviale vraag: Waardoor wordt de verklaarder verklaard?

Misschien bestaat er niet zo'n uiteindelijke theorie. Misschien zal de 'theorie van alles' op een 'theorie van niets' uitdraaien. Maar dat is geen reden voor de veronderstelling dat deze speurtocht van meet af aan gedoemd is te falen, uitsluitend omdat hij een sluitende verklaring op het oog heeft. Het zoeken naar een niet verder te herleiden verklaring ligt in de kern van het wetenschappelijk proces. Hier is geen sprake van logische inconsistentie, van een conceptuele fout, of van innerlijke tegenstrijdigheid.

Vervolgens ontvouwt Dawkins een betoog dat weinig voorstelt, noch in de korte en haastige versie die hij presenteert in *God als misvatting*, noch in de uitgebreidere versies die hij elders heeft uiteengezet. In een onsamenhangende en neerbuigende bespreking van het ‘antropisch principe’ wijst Dawkins op de volstrekte onwaarschijnlijkheid van ons bestaan. Geloof in God vertegenwoordigt dan, naar zijn mening, geloof in een wezen waarvan het bestaan nog complexer moet zijn – en daarom nog onwaarschijnlijker. Maar deze sprong van het erkennen van complexiteit naar het vaststellen van onwaarschijnlijkheid is hoogst problematisch. Waarom is iets wat complex is onwaarschijnlijk? Een ‘theorie van alles’ kan heel goed complexer zijn dan de minder omvattende theorieën die zij verklaart – maar wat heeft dat met onwaarschijnlijkheid te maken?

Laten we even goed nadenken. Het enige onontkoombare en buitengewoon onwaarschijnlijke feit over de wereld is dat wij, denkende mensen, er überhaupt zijn. En het is praktisch onmogelijk te berekenen hoe onwaarschijnlijk onze aanwezigheid is. Vooral in *Het toppunt van onwaarschijnlijkheid* maakt Dawkins zelf duidelijk dat dit buitengewoon onwaarschijnlijk is.²¹ Maar niettemin bestaan we. Zelfs het feit dat we ons het hoofd breken over de vraag hoe we hier gekomen zijn hangt af van het feit dat we er zijn, en dat we dus in staat zijn na te denken over de waarschijnlijkheid van dit feitelijke gegeven. Misschien moeten we leren inzien dat er veel dingen zijn die onwaarschijnlijk lijken – maar onwaarschijnlijkheid leidt niet noodzakelijk, en heeft nooit noodzakelijk geleid, tot niet bestaan. Wijzelf zijn misschien hoogst onwaarschijnlijk – maar toch bestaan we. Het punt is dus niet of God waarschijnlijk is, maar of God feitelijk bestaat.